

Марко Томић*,
докторанд

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
doi:10.5937/zrpfno-23104

UDK: 271.222(497.11)-9(497.15)
327(497.11:439.5)

Раd примљен: 09.09.2019.
Раd прихваћен: 24.10.2019.

ЦРКВЕНОПРАВНА ПИТАЊА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ЗА ВРЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ**

Апстракт: У раду се разматрају одређена црквеноправна питања са којима се суочавала Српска православна црква у Босни и Херцеговини у периоду до 1905. г. и доношења Статута којим је дефинитивно решен њен правни положај у овину Аустро-Угарске. У овом периоду, Бечки двор и Цариградска патријаршија су Конвенцијом о привременом решењу односа српских православних митрополија у БиХ са Цариградском патријаршијом из 1880. г. регулисали правни положај СПЦ у БиХ. Конвенција је изазвала низ проблема и сукоба, како на плану односа СПЦ са новом влашћу, тако и на унутарцрквеном плану. У главном делу рада приказују се односи између више јерархије и црквено-школских општина (народних првака и ниже јерархије) и анализирају одређени проблеми настали на овој релацији. Поменути проблеми се разматрају са аспекта канонског права православне цркве, са циљем да се покаже на који начин су били устројени односи између различитих структура и служби у СПЦ у новонасталом државноправном и друштвено-политичком контексту.

Кључне речи: Српска православна црква у Босни и Херцеговини, Аустро-Угарска, црквено-школска општина, виша јерархија, црквено (канонско) право.

* tomicmarko@hotmail.com

** Ради прецизности треба напоменути да Српска православна црква у БиХ у аустроугарском периоду званично није носила назив који је дат у наслову рада, али пошто се ради о изразу који је у широј употреби у домаћој историографији, он је у самом наслову и наведен. Званични назив у временском периоду који је предмет истраживања био је Православне епархије Босне, Зворника и Захумља (под јурисдикцијом Цариградске патријаршије). Од 1905. године и доношења Уредбе о управи црквених и школских послова српско-православних епархија у БиХ, званични назив Српске цркве у БиХ био је Српске православне митрополије у БиХ (под јурисдикцијом Цариградске патријаршије). У самом раду, паралелно се употребљавају поменути изрази.

1. Увод

Непосредно по уласку аустроугарске војске у БиХ и успостављању нове власти, отпочели су сукоби између црквено-школских општина као представника српског народа, с једне стране, и власти, како локалне тако и централне у Сарајеву, са друге стране. У позадини ових сукоба стајала је жеља власти у Бечу да прилагоди Српску православну цркву у БиХ својим потребама, и на тај начин је елиминише као фактор интеграције српског народа око Србије (Краљачић, 1987: 333). Ти сукоби су трајали практично до краја окупационе управе у БиХ, некад већим, некад мањим интензитетом. Начин и масовност борбе црквено-школских општина није био увек исти. Конвенцијом о привременом решењу односа српских православних митрополија у БиХ са Цариградском патријаршијом из 1880. г. регулисан је правни положај Српске православне цркве у БиХ. Сам назив Конвенције истиче њен привремени карактер, што су народне вође константно истицале, борећи се за њено укидање. Овим актом у седам тачака, аустроугарски владар је добио право да поставља и смењује митрополите православне цркве у БиХ без учешћа народа и нижег свештенства само уз формалну сагласност Цариградске патријаршије. Митрополити су после именовања морали ићи у Беч да положи заклетву владару.¹ Осим тога, архијереји су по одредбама Конвенције примали плату из државне касе, што их је практично учинило државним чиновницима. Оваква решења изазвала су буру негодовања код народних вођа и уопште у српском народу окупљеном у црквено-школске општине (Шнелер, 1898: 37–41).²

У периоду од 1878. до 1896. године, борбу за црквено-школска правоводила је готово усамљена Мостарска црквено-школска општина, иако је незадовољство било заједничко на нивоу целокупног српског народа. Са аспекта црквене историје гледано, битан догађај у овом периоду јесте замена фанариотских владика српском јерархијом.

1 Ове одредбе недвосмислено сведоче о намери Аустро-Угарске да Српску православну цркву одмах стави под строгу контролу. У османском периоду султан је формално издавао берат новоизабраном митрополиту, али није имао удела у његовом избору. Сада је одлучујућа улога дата инославном владару а улога цркве (Цариградске патријаршије) је сведена на формалност. Хришћанска црква се у току своје историје суочавала са различитим искушењима на плану односа са државом. Историја сведочи да је црква имала сукобе са владарима како Источног, тако и Западног римског царства. Већ у 4. веку истакнути представници цркве као што су Атанасије Александријски патријарх и Амвросије Милански епископ супротстављају се хришћанским владарима желећи да заштите цркву од превласти државе. Детаљније о овој тематици види у чланцима (Шаркић: 2008: 55–67 и 2009: 21–37).

2 Целокупан текст Конвенције доступан је на <http://www.scribd.com>. Преузето 7. 12. 2018.

Од 1896. године, тј. од момента када су се борби активно прикључиле и остале црквено-школске општине предвођене сарајевском, и када је цару у Бечу предат Први меморандум, настаје нови период. Историчари ову годину узимају као преломну, јер од тада почиње масовна, систематска и организована борба за права српског народа, која прераста у покрет Срба БиХ за верско-просветну аутономију. Борба српског националног покрета биће окончана Уредбом о управи црквених и школских послова српско-православних епархија у БиХ из 1905. године. У периоду који је претходио поменутој Уредби разбуктала се борба између црквено-школских општина и више црквене јерархије. Власт је успела да подели парохијско свештенство у две групе, на тзв. народне и владине људе. Ови други су били финансирани од стране државе (Слијепчевић, 2002: 503) и груписани око митрополита Николаја Мандића.³ Овај сукоб донео је Српској цркви у БиХ мноштво искушења на унутарцрквеном плану. Та искушења била су много опаснија по црквени организам од искушења која су настала као плод сукоба са државним властима. Претио је потпуни расцеп српског духовног и националног јединства, а управо такав развој догађаја ишао је у корист окупационе власти, која се у том сукобу званично држала по страни али је вешто манипулисала и радила на разбијању црквеног јединства.

2. Црквено-школске општине

Црквено-школске општине су постојале у БиХ и за време османске владавине. У оквиру Цркве, оне су биле званичне институције српског народа које су имале своје уставе, управне и извршне органе а сабор црквене општине је имао и судску функцију у споровима верника (Мирковић, 1965: 122–130). После укидања Пећке патријаршије 1766. године, јерархијска структура српских православних митрополија у БиХ је постепено измењена, на митрополитске катедре су дошли епископи углавном грчког порекла. Тако да су црквено-школске општине остале једине чисто српске институције под османском влашћу. Зато и не чуди чињеница да је народ

3 Николај Мандић (1840–1907), рођен у Горњем Грачацу у Хрватској, потиче из свештеничке породице. Најпре је службовао као парохијски свештеник у Плашком, Грачацу и Госпићу, а после смрти супруге замонашио се у манастиру Гомирје и убрзо постао игуман. Године 1892. Синод Цариградске патријаршије изабрао га је за митрополита Зворничко-тузланског, а 1896. г. именован је за митрополита дабробосанског. У времену тешких искушења за СПЦ у БиХ, мудрошћу и тактичношћу успео је да уреди своју епархију, подигне бројне цркве и црквене објекте, унапреди рад Рељевске богословије и коначно да усклади непомирљиве ставове народних представника, више јерархије и власти у време борбе за црквено-школску самоуправу; Јован С. Радојчић, *Срби западно од Дунава и Дрине*, књ. II, Нови Сад, 2009, 673; <http://www.mitropolijadabrobosanska.org>. Преузето 10. 12. 2018.

у црквено-школским општинама видео заступника његових националних интереса и заштитника његовог духовно-националног идентитета.

На основу првог дела садржаја Првог царског меморандума из 1896. године, може се видети да су црквено-школске општине имале два поља деловања: духовно и просветно, и да су у свом раду имале широку аутономију, која се није односила само на оквир БиХ (Маџар, 1982: 181–185). Наиме, црквено-школске општине су имале право да учествују у избору цариградског патријарха и да се у случају кршења њихових права петицијом обраћају и самом султану (Ibid, 182).

Поменуто аутономија је подразумевала потпуну слободу у раду црквено-школских општина на црквено-просветном пољу и слободно располагање црквеном и манастирском имовином која је била под њиховом управом. Ипак, треба напоменути да су ова права, призната од врховне османске власти, била у пракси често кршена од стране локалне власти.

Скоро свака парохија имала је црквено-школску општину, али мало њих је било активних. О њиховој организацији и деловању Б. Маџар наводи да је од „351 српско-православне црквено-школске општине, колико их је тада (тј. у време предавања Првог царског меморандума 1896. год) постојало у Босни и Херцеговини, свега 42 је организовано тако да су им на челу били лаици, зато ту преовлађује утицај лаичког елемента, док су на челу осталих 309 општина стајали свештеници и њихова дјелатност је била сведена само на црквене послове. Ниједна од општина на челу којих су били свештеници није послала депутацију у Беч“ (Ibid: 176).

Ситуација није била иста у свим епархијама и у свим местима. У борби за црквено-школска права предњачиле су градске средине, сеоско становништво је далеко мање било укључено у ова дешавања, што је и разумљиво, с обзиром на то да је српског сељака највише тиштао аграрни проблем и тежак социјално-економски положај. Аграрно питање било је донекле занемарено, што је био повод за касније критике упућене српском политичком вођству у БиХ (Милошевић, 2017: 72). Проблеми сеоског становништва су поменути тек у Четвртом царском меморандуму из 1902. године.

На основу ових података види се да црквено-школске општине нису биле једнообразне, ни по саставу ни по начину и програму рада. Оне општине на чијем челу су се налазили лаици излазиле су из црквеног оквира, биле активније и све више су се ангажовале и на националном плану. Национални аспект избио је у први план после окупације, када је постало јасно да је новим властима првенствени циљ да се у БиХ избришу вековне духовне, културне, а особито националне разлике, и да се од

народа БиХ створи једна нација, коју би било знатно лакше држати под контролом и уклопити у састав Аустро-Угарске монархије. Калајев режим је давао одређене уступке Србима да црквеном плану, али је истрајавао у гушењу националног идентитета. Сматрало се да би национално буђење и освешћивање народа у БиХ довело до развоја панславистичких идеја и рада на уједињењу јужнословенских народа.

3. Виша и нижа јерархија

У периоду до 1896. године долазило је до повремених, мањих несугласица између црквено-школских општина и више црквене јерархије. Већ се тада могло наслутити да би у будућности неповерење и разилажење између ове две групе српских представника могло да кулминира отвореним сукобом и потпуним расколом. Приметно је да су се обе стране у борби за своја права позивале на канонско право.

У време доласка аустро-угарске власти, црквено-школске општине су имале своје устаљене, традиционалне активности и начин рада, за које се османска власт није много интересовала.

Промена власти донела је нове услове живота и рада и за црквено-школске општине. Убрзо после окупације и формирања органа власти у Сарајеву, дошло је до сукоба са црквено-школском општином у Мостару. Власт је тврдила да су црквено-школске општине нелегална удружења, која раде ван закона јер немају статут и нису регистрована. Црквено-школска општина у Мостару 1880. године доноси Правилник и Школску уредбу. Тако је настао први Статут мостарске црквено-школске општине, који ће бити разлог каснијих сукоба са властима. Б. Маџар наводи да одредбе овог Статута, које су биле трн у оку власти, омогућују „Општини да иступа (у договору са митрополитом) и у име свих општина у Херцеговини, против чега је енергично иступала окупациона власт... Пада у очи да овим Правилником није уопште предвиђен надзор политичке власти над радом црквено-школске општине и школе, што ће у току реорганизација црквено-школских општина у Босни и Херцеговини представљати један од главних захтјева окупаторске власти“ (Маџар, 1982: 120).

Убрзо је дошло до сукоба око Статута, а резултат је био распуштање црквено-школске општине у Мостару 1882. године. Окружна власт је предложила нови Статут 1885. године. По њему власт има пуни надзор над радом ове црквено-школске општине, сваки скуп њених чланова мора се пријавити, а свим седницама присуствује представник власти који има право да прекине заседање уколико процени да рад општине није у складу са државним законом.

Овако формулисан и понуђен статут Скупштина црквено-школске општине није прихватила. Преговори су настављени, и 1888. године коначно је усвојен статут и Мостарска црквено-школска општина је обновљена. Статут је заправо био готово истоветан Статуту из 1885. године, тј. власт је, бар на папиру, успела да наметне контролу над црквено-школском општином у Мостару. Усвајање оваквог статута не само да није решило сукобе, већ их је још више разбуктало.

После обнављања рада црквено-школске општине у Мостару, дошло је и до првих несугласица њених представника са вишом јерархијом, тј. митрополитом. После смрти Леонтија Радуловића, 1889. године, за новог митрополита је изабран Серафим Перовић. Он ће се одмах сукобити са црквено-школском општином око начина избора свештеника и управе имањем и школом манастира Житомислића. Сукоб кулминира 1895. године, када долази до потпуног прекида односа митрополита и црквено-школске општине.

Са канонског аспекта, нарочито је занимљив сукоб око начина избора свештеника. Тај сукоб је показао у коликој мери је дошло до застрањења на плану црквеног живота у српским православним митрополијама у БиХ у том периоду.

Те девијације, које су датирале још од пада под османску власт, постепено су се развијале и узимале различите облике, а биле су узроковане негативним историјским околностима по православној цркви. Највећу штету Црква није трпела на институционалном нивоу, већ на плану свакодневног живота. С друге стране, последице одумирања изворног хришћанског, јеванђељског и богослужбеног живота утицале су свакако и на Цркву као институцију.

Зато и не чуди што су односи између представника и носилаца различитих служби у Цркви били у основи поремећени, па су се дешавале и такве ситуације као што је ова која је описана.

Наиме, у османском периоду појавила се пракса да православне свештенике бира лаичка институција, тј. црквено-школска општина, без учешћа епископа, путем конкурса.⁴ Изабраног свештеника би затим митрополит потврђивао и рукополагао. Пошто је свештеника плаћала црквено-школска општина, произилази да је он био нека врста најамног радника, или, у

4 Ова пракса почиње да се развија од друге половине 17. в., када јачају лаички елементи у црквеној општини, конкретно одбор кметова као главни управни орган ЦО. Одбор кметова преузима на себе функције сабора црквене општине, и поред управљања имовином и финансијама почиње да поставља пароха заједно са епископом, чиме сужава његова права која су му била гарантована и црквеним и државним (османским) правилима (Мирковић, 1965: 125 и 128).

најбољем случају, чиновника кога послодавац прима и отпушта по свом нахођењу.

Нова власт је хтела да преко више јерархије, коју је по Конвенцији из 1880. године она плаћала, држи под контролом и нижу јерархију. Томе су се супротставиле црквено-школске општине, које су хтеле да независно од било кога бирају свештенике за подручје своје црквене општине. Тако се створила једна замршена ситуација у којој су учествовале три стране: државна власт, виша јерархија и црквено-школске општине.

Црквено-школска општина у Мостару је после првих несугласица са митрополитом Серафимом почела да га оптужује за сарадњу са властима и гушење националне борбе. У прилог овој оптужби ишла је и чињеница да је Земаљска влада давала пуну подршку митрополиту.

Јасно је да је новонастала ситуација највише одговарала управо државној власти, која је једва дочекала поделу унутар Цркве, јер је та подела ударала на национално јединство. Власт је вештим потезима одржавала и продубљивала овај сукоб, усмеравајући сву своју снагу на сламање и стављање под контролу институције црквено-школске општине.

С друге стране, виша јерархија се налазила у веома тешком положају, разапета између власти која ју је плаћала, и са којом је за добробит Цркве и народа морала да сарађује, и представника народа, који су били углавном непомирљиви противници исте те власти.

На основу овог кратког увида у проблем односа црквено-школских општина и митрополита може се увидети да је канонски аспект проблема око избора свештеника и управе над манастиром Житомислић био у другом плану, иако су се сви позивали на канонско право.

Шта се конкретно десило у овом случају? Почетком 1889. године, Мостарска црквено-школска општина је одлучила да изабере једног образованог свештеника који ће опслуживати парохију у граду Мостару. Расписан је конкурс на који су се пријавила четворица кандидата, од којих је изабран свештеник из Дубровника Јован Бућин. Окружна власт се успротивила овом начину избора, позивајући црквено-школску општину да молбе кандидата предају митрополиту, који ће изабрати једног од њих и поставити га на парохију у Мостару. Окружни предстојник је обавестио црквено-школску општину да је избор пароха на једној митрополитској цркви кроз световну (лаичку) општину по каноничким прописима и посвећеним догмама недопустив (Маџар, 1982: 135).

J. Цисман, у то време, један од водећих римокатоличких стручњака за канонско право, тврдио је да само у БиХ и нигде више једна лаичка институција бира свештеника без утицаја локалног епископа (Ibid.).

То право црквено-школска општина није имала ни по свом статуту из 1888. године. Државна власт се, дакле, позивала на канонско право и статут црквено-школске општине, а црквено-школска општина на своје традиционално, неписано право и обичај из османског периода. Власт је заправо била против овог избора из политичких разлога, јер је изабрани свештеник Бућин био осведочени родољуб и панслависта (Ibid.).

Без обзира на то што је позивање на канонско право од стране власти била злоупотреба у политичке сврхе, треба испитати да ли су, заиста, са канонског аспекта гледано, црквено-школске општина имале право да на тај начин бирају свештенике.

Епископ Никодим Милаш, један од главних ауторитета на пољу црквеног права у оквиру православне цркве, о избору свештеника каже да „главни и одлучни глас при постављању пароха мора припадати врховноме носиоцу епархијске власти, наиме, епископу. Ово право епископа, колико потиче из природе саме ствари, толико је било потврђено законодавством цркве свију вијекова“ (Милаш, 2004: 435). На основу ових речи јасно је да је, према православном схватању и црквеном законодавству, првенствено епископ тај који бира и поставља свештенике у својој епархији. Без његовог благослова, тј. одобрења, не може се обавити ниједан посао у епархији, па тим пре ни избор свештеника.

Поставља се питање да ли народ, тј. лаици, имају учешћа у избору свештеника и ако имају, на који начин?

Свештенике је у османском периоду бирала црквено-школска општина, већ поменутом методом конкурса, која је потпуно страна православном предању.

Дакле, очигледно је да је дошло до поремећаја и нарушавања односа на плану богослужбене и јерархијске структуре Цркве коју чине три службе: епископска, свештеничка и служба лаика. За нормално функционисање црквеног организма неопходно је да између носилаца ових служби буде савршено јединство, али и јасно разликовање служби, тј. немешање истих.

Ипак, лаици нису потпуно искључени из процеса избора свештеника будући да чине неопходни и незамењиви део Цркве. Питање је само који начин је са канонске стране исправан. Н. Милаш о овом питању сматра да „исто као и глас клира, слушао је епископ и глас дотичног народа, прије него што ће му поставити некога за пастира (свештеника)... по каноничким наредбама

православне цркве, врховно право при постављању пароха припадало је епархијском епископу; народ је имао у томе да искаже мишљење своје о дотичном лицу, које ће да му буде пастир, и да засвједочи повјерење... Учешће клира (у избору свештеника) више или мање се задржало, а учешће народа, услед везе, у коју је ступила црква са државом, прешло је већим дијелом на државну власт, чију је помоћ црква често сама тражила..." (Ibid.: 435–436).

На основу наведеног Милашевог мишљења јасно је да је улога лаика при избору свештеника неопходна, али њен карактер је саветодаван, никако пресудан. Иако се у случају који разматрамо радило о већ рукоположеном свештенику који само прелази из парохије у парохију, а не кандидату за свештенички чин, то не мења овај основни став.

Црквено-школска општина је могла да препоручи и гарантује митрополиту за одређену личност коју већина жели, али никако није могла да сама, независно од епископа, методом конкурса бира свештенике. То је канонски недопустиво, иако је у османском периоду, због сплета несрећних историјских околности, то било донекле оправдано. Десило се то да је једна, силом прилика, наметнута, канонски искривљена и у крајњој тачки нецрквена пракса, заживела као правило на основу извесне традиције. Историја Цркве сведочи о мноштву таквих случајева, али сведочи и о томе да је Црква живо тело Христово које је у стању да превазиђе такве појаве.

Тврди став црквено-школских општина по овом питању сведочи о губитку аутентичне црквене свести и мешању исте са национално-политичком. С друге стране, и ставови митрополита су углавном били нефлексибилни, и тамо где је могла да се примени снисходљивост, то је изостало. Све ово је резултирало потпуним раскидом представника црквено-школских општина и митрополита 1895. године, и то у тренутку када је духовно-национално јединство Срба било преко потребно. Ситуација је била у појединим местима катастрофална по Цркву, јер је народ одбијао да прихвати свештеника кога је митрополит изабрао и поставио, а кога је такође плаћала држава. Деца нису крштавана, покојници су сахрањивани без опела, свадбе без чина венчања итд. Свештенике које није изабрала црквено-школска општина народ је погрдно називао „намет-поповима“ (Милошевић, 2012: 63–65).

Држава је ову ситуацију вешто користила да што више продуби несугласице и разједини Цркву, а тиме и народ. Стекао се утисак да су се митрополити удружили са влашћу да би црквено-школске општине потчинио себи. Такве оптужбе су одмах почеле да круже по народу, а ширили су их појединци из редова црквено-школских општина, углавном

имућније газде. У многим случајевима, лични сукоби интереса стајали су у позадини проблема односа црквено-школских општина и више јерархије, тако да треба пажљиво и аналитички приступати овој проблематици да би се добила реална слика стања.

Виша јерархија је била принуђена да сарађује са влашћу, што јој је често узимано за зло. Није искључена ни могућност да су се митрополити понекад ослањали на државну власт да би остварили или заштитили своја канонска права, као у овом случају који је истраживан, или у случају сукоба око управе над манастиром Житомислић. Међутим, погрешно би било на основу овога закључити како је виша јерархија издала народ и ставила се у службу окупатора, како су у то време о овом проблему писали поједини новински листови у Србији и Русији. Митрополит Серафим је, нпр., тако представљан као унијата од стране листова у Србији (Маџар, 1982: 165).

Овај спор црквено-школских општина и власти, у који је убрзо укључена и виша јерархија, 1896. године узео масовни облик и прерашће у покрет Срба за верско-просветну самоуправу.

Највише проблема ипак је изазивало питање избора митрополита. Коначни предлог народних вођа био је да **епархијска скупштина бира три кандидата, а цар именује једног** (истакао аутор). По овом предлогу епархијска скупштина би имала 70 чланова; председник би био митрополит, а однос лаика и свештеника би био 5 према 2 (Ibid: 352). Лаици би према овом предлогу, захваљујући скупштинској већини, имали одлучујућу реч при избору митрополита.

Н. Милаш наводи да је учешће народа у избору епископа до почетка 4. века било незаобилазно. Глас народа је био подједнако важан као и глас јерархије, а без сагласности народа нико није могао бити изабран за епископа. Међутим, наставља Милаш, због разних злоупотреба, Лаодикијски сабор (13. канон), који је одржан у другој половини 4. века, забранио је „скупу свјетине“ да учествује у избору епископа. Глас народа је сведен на глас угледнијих представника народа, што је озаконио цар Јустинијан у 6. веку (Новела 123). Већ од 13. века преовладава пракса прописана Првим васељенским сабором (4. канон), која каже да епископа бира искључиво сабор свих епископа те области (Милаш, 2004: 378–380).

Као што видимо, учешће народа у избору више јерархије је због немира, смутњи и злоупотреба постепено смањивано и на крају потпуно укинуто. Црква, дакле, може да мења начин бирања епископа водећи рачуна првенствено о својим потребама и историјском контексту у коме се налази, чувајући притом свој идентитет. Зато и не чуди различита пракса при избору епископа у православним црквама тог доба. На пример, у Румунској,

Бугарској и Кипарској цркви, те у Сибињској митрополији, у то време народ учествује у избору епископа (Ibid: 386).

На основу овога може се закључити да овакав предлог начина избора митрополита није у потпуности канонски, јер одузима јерархији главну улогу у избору, а лаицима уместо саветодавне и конфирмативне даје пресудну улогу на основу скупштинске већине. Али, као што се видело, ни оваква пракса није била непозната у православном свету тог доба (у Сибињској митрополији је била готово идентична ситуација), и ипак се може прихватити, пре свега зато што одговара потребама цркве у конкретної историјској ситуацији. У случају који се разматра, представници црквено-школских општина виде СПЦ као чувара духовног и националног јединства свог народа који се налази под инославном влашћу, и та чињеница обликује њихов став по питању канонског уређења саме цркве.

4. Предлог статута црквено-школских општина

Народне вође су у периоду од 1896. до 1902. године изнеле низ предлога решења проблема црквено-школске аутономије, тј. уређивања унутарцрквених односа, те односа Цркве и државе. Почетни став је био радикалан и бескомпромисан, међутим, како је време одмицало такав тврди курс је слабио. На крају, представници црквено-школских општина су 1902. г. формулисали своје ставове у виду тзв. Шолиних⁵ 11 тачака. Овај предлог је био заправо скраћен Јефтановићев⁶ статут из 1898. год., али са битним одступањима у правцу компромиса са јерархијом и влашћу. Шолиних 11 тачака власт је прихватила као званични став народних вођа.

Занимљиво је истаћи да је Едуард Хоровиц⁷, који је 1902. године преузео одлучујућу улогу у преговорима са представницима црквено-школских општина, запазио да су управо канонска питања та која коче преговоре. По његовом мишљењу, није се смело препустити јерархији и лаицима да их

5 Војислав Шола (1863–1921) био је један од најугледнијих Срба у Мостару тог доба. Заједно са Глигоријем Јефтановићем стао је на чело покрета за црквено-школску аутономију 1896. г. Био је и председник Босанског сабора, прогоњен и утамничен више пута због отвореног противљења режиму (Радојчић, 2009: књ. III, 1166–1167).

6 Глигорије Јефтановић (1840–1929) био је један од најугледнијих Срба свог времена из Босне и Херцеговине. Потиче из богате сарајевске трговачке породице, у време борбе за црквено-школску аутономију био је један од истакнутих чланова опозиције аустроугарском режиму и вишој јерархији. Биран је и за потпредседника Великог управног и просветног савјета, као и за члана Босанског сабора. У току Првог светског рата, у два наврата, суђено му је за велеиздају. После рата био је председник Народног вијећа за Босну и Херцеговину (Радојчић, 2009: књ. II, 130).

7 Шеф одељења за БиХ у Заједничком министарству финансија Аустро-Угарске.

независно од власти решавају. Хоровиц је предложио да се Земаљска влада активно укључи и у решавање канонских несугласица (Маџар, 1982: 351).

Из овога произилази је да је канонскоправни аспект проблема црквено-школске аутономије једнако битан као и питање државних надлежности у односу на Цркву. За комплетнију анализу проблематике рада, неопходно је у кратким цртама размотрити коначни предлог Статута народних вођа, тј. Шолиних 11 тачака.

Првих 5 тачака се односе на унутарцрквене односе, других пет говоре о односу Цркве и државе, а у последњој тачки се тражи гаранција Земаљске владе да се коначни, заједнички Статут неће накнадно мењати, тј. да се неће наметати нове одредбе после његовог усвајања.⁸

Прва тачка предвиђа да Конвенција из 1880. године, ипак, остане на снази, уз извесне услове. Ово је био први велики уступак с обзиром да је до тада један од главних захтева народних вођа било укидање Конвенције. За ово истраживање важно је детаљније размотрити одредбе које се тичу црквене организације и администрације.

5. Органи црквено-школске управе

Поред митрополита, који је глава црквеног сабрања, и без кога православна црква не може постојати, други једнако важан чинилац црквеног живота су помоћни органи митрополита: Конзисторија, Духовни суд, Епархијска скупштина и Управни и просветни савет.

Органи црквене управе заиста јесу помоћни органи епископа, чија је функција да му помогну да ефикасније управља епархијом. Епископ по канонском праву има апсолутну богослужбену, управну и судску власт у оквиру своје епархије. О томе директно или индиректно говори мноштво канона⁹. Јасно је да реч епископа у свим овим органима треба да буде одлучујућа и пресудна, а реч осталих чланова саветодавна.

Предлог решења овог питања знатно одступа од ранијих радикалних ставова представника црквено-школских општина, тако се, што се тиче Конзисторије (Савета), одустало од ранијег захтева да она буде мешовитог састава (6 свештеника и 3 лаика) и предложено је да чланови Конзисто-

⁸ Детаљније о предлогу Статута народних вођа, тј. Шолиних 11 тачака види у (Маџар, 1982: 352–354).

⁹ Види нпр. канон 39. Апостолски у (Јевтић, 2005: 47).

рије буду искључиво свештеници (Маџар, 1982: 352), што сасвим одговара нормама канонског права.¹⁰

Шолин предлог састава Великог духовног суда био је да тај орган чине сва четири митрополита, затим 8 свештеника и 4 лаика које би бирале епархијске скупштине. Овај суд би био суд друге инстанце и решавао би углавном брачне спорове (Маџар, 1982: 361).

С обзиром на делокруг рада, састав суда није проблематичан, све док не дође до тога да лаици преузму иницијативу и њихов глас постане одлучујући (Милаш, 2004: 350).

Следећи орган црквено-школске управе би била Епархијска скупштина, која би требало да има 70 чланова, митрополит би био на челу, а однос свештеника и лаика би био 2 према 5. Епархијска скупштина би била законодавно тело и бирала би представнике за Велики духовни суд и Управни и просветни савет и, што је најважније, бирала би три кандидата за митрополита, од којих би цар именовоа једног.

Чланови би се бирали мешовитим путем, тј. свештенство и лаици би били јединствено изборно тело, а не сепаратно за шта се залагала јерархија (Маџар, 1982: 353).

На основу овога се види да је овај орган управе био од изузетног значаја за црквено-школски живот једне епархије, практично највиши орган црквено-школске власти на нивоу епархије. Надлежности епархијске скупштине су мешовитог, црквено-школског карактера, и зато је учешће лаика у њој оправдано.

10 Епископ Никодим Милаш детаљно објашњава историјски развој ове институције наводећи називе и области делатности (службу) свих чланова Конзисторије, како постојећих у његово време (почетак 20. века), тако и оних који су раније постојале. Основне делатности Конзисторије су: чување и одржавање православне вере и богослужења, подизање и поправљање манастира и цркава, просуђивање о каквоћама кандидата за свештенство, брига о уредности у вршењу службе од стране свештенства итд. (Милаш, 2004: 413–415 и 418). Установа конзисторије, тј. црквеног суда (савета), постојала је у Цркви од најранијег времена. Наравно, временом се мењао начин организације, рада и само њено име, а од 8. века конзисторија постоји у свакој епископији православне цркве. Чланови конзисторије су одувек били искључиво свештеници (до 12. века и свештеномонаси), те стога је један од најстаријих назива за ову установу и био „Презвитерски савет“. Н. Милаш даље наводи да у Карловачкој митрополији у састав конзисторије улазе и лаици. По њему, улога лаика у раду конзисторије може бити само саветодавна. Лаици могу да учествују у раду конзисторије само као посматрачи, и да евентуално по благослову епископа изнесу своје мишљење, аналогно њиховој улози у раду помесног или васељенског сабора. Ово се односи како на верске тако и на административне послове (Ibid., 418 и 237).

Међутим, Д. Руварац наводи пример разних злоупотреба епархијске скупштине у Карловачкој митрополији, тврдећи да је она устројена по лутеранском моделу који је стран православном канонском предању и српском менталитету. Зато је такав систем црквено-школске управе и доводио до бројних злоупотреба и апсурдних ситуација, као нпр. да потпуно нецрквени људи, па чак и декларисани атеисти, буду чланови или председници у овим црквено-школским органима управе (Руварац, 1899: 56–59).

Последњи орган црквено-школске управе био би Велики управни и просветни савет, највиша црквено-школска власт, чији састав би чинили: 4 митрополита, затим свештена лица и лаици, бирани из све четири епархијске скупштине српских православних митрополија у БиХ. Однос лаика и свештеника би био 2 према 1. Овај орган би одлучивао о оснивању и о надзору над образовним установама српског народа у БиХ (Маџар, 1982: 353 и 362). Пошто се и овде ради о мешовитом органу са двоструким пољем делатности, важи исти коментар као и за епархијску скупштину.

Као што се види из овог кратког приказа коначног предлога статута представника црквено-школских општина, лаички елемент је кориговао своје радикалне ставове, који су били потпуно страни канонском предању православне цркве.

Према канонима православне цркве, однос лаика и клира је одређен њиховом службом у Цркви. Службе у Цркви су пак истовремено различите и неодвојиве и, што је изузетно битно, не могу се мешати међусобно. На пример, ђакон не може вршити службу епископа и обрнуто. У том богослужбеном поретку треба тражити и модел за све остале сфере црквеног живота.

Служба лаика у Цркви је пре свега богослужбеног карактера, као уосталом и служба епископа и свештеника, и првенствено се састоји од потврђивања онога што савшава клир. Без народног амин (потврде), нема богослужења Цркве, тј. нема ни Цркве саме. Лаици су, дакле, конститутивни део Цркве. Тако треба да буде и на пољу управе, организације, економије и целокупног живота Цркве – лаици су ти који сведоче, саветују и коначно потврђују сваку одлуку епископа.

6. Закључак

Представници црквено-школских општина заједно са народом и већином парохијског свештенства, с једне, и виша јерархија, с друге стране, имали су у суштини један те исти циљ. Тај циљ је био да се очувају национално и духовно јединство и идентитет српског народа у БиХ, који су били

угрожени од стране нове инославне власти. Циљ је био исти, али начин остварења није, и у тој тачки је дошло до раздора. Пошто је виша јерархија била у чиновничком положају у односу на државу која ју је финансирала, народни представници су тежили да преузму доминантну улогу у Српској православној цркви и да је у што већој мери дистанцирају од државне контроле. Тиме је виша јерархија стављена у веома тежак положај, будући да су митрополити морали да буду истовремено и лојални власти и народни пастири. С обзиром на то да је коначно решење црквено-школске аутономије требало да потврди и Цариградска патријаршија, државна власт и обе стране у овом сукобу су се позивале на канонско право у покушају да оправдају своје ставове. Анализа унутарцрквених односа са аспекта канонског права показала је под којим условим и на који начин је могуће устројити и ускладити односе између различитих структура и служби у Цркви, а да притом буде очуван њен канонски поредак.

Литература/References

Краљачић, Т. (1987). *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*. Сарајево: ИРО „Веселин Маслеша“.

Маџар, Б. (1982). *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просветну самоуправу*. Сарајево: ИРО „Веселин Маслеша“.

Милаш, Н. (2004). *Православно црквено право*. Београд-Шибеник: Истина, издавачка установа Епархије далматинске.

Милошевић, Б. (2012). *Православно свештенство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*. Бања Лука: Филозофски факултет Бања Лука.

Милошевић, Б. (2017). *Уредба црквено-просвјетне управе српских правослаvnих епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини*, *Зборник радова Стотину двадесет година од почетка борбе српског народа у Босни и Херцеговини за црквено-школску самоуправу (1896–2016)*, Бања Лука: 72–88. [Електронска верзија]. Преузето 10. 12. 2018. <http://www.srbiubih.com>

Мирковић, М. (1965). *Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу (1459–1766)*, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.

Радојчић, С. Ј. (2009). *Срби западно од Дунава и Дрине*, књ. II и III, Нови Сад: Издавачка кућа Прометеј.

Руварац, Д. (1899). *Устав црквене и школске самоуправе српско-православног народа у БиХ састављен Др. Емилом Гаврилом, приказан протојерејем Димитријем Руварцем*. Земун: Штампарија Јована Пуља.

Свештени канони Цркве, превод са грчког и словенског Епископа Атанасија умировљеног Херцеговачког, Београд: Митрополије и Епархије: Црногорско-Приморска, Дабро-Босанска, Новограчаничка, Бачка, Далматинска, Захумско-Херцеговачка и Приморска, Православни богословски факултет Универзитета у Београду 2005.

Слијепчевић, Ђ. (2002). *Историја Српске православне цркве, Књига 2, Од почетка XIX века до краја Другог светског рата*. Земун: ЈРЗ Земун.

Шаркић, С. (2008). Схватања Атанасија из Александрије о монархији. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 3/2008, 55–67.

Шаркић, С. (2009). Правне и политичке идеје Амброзија из Милана. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 1/2009, 21–37.

Шнелер, Х. (1898). *Државно-правни положај Босне и Херцеговине*. [Електронска верзија]. Преузето 7. 12. 2018. <http://www.scribd.com>

Биографија митрополита Николаја Мандића [Електронска верзија]. Преузето 10. 12. 2018. <http://www.mitropolijadabrobosanska.org>

Marko Tomić, PhD student
Faculty of Law, University of Belgrade

**CANON LAW ISSUES OF THE SERBIAN ORTHODOX
CHURCH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA UNDER THE
ADMINISTRATION OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE**

Summary

The paper examines certain canon law issues encountered the Serbian Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina in the period until 1905, when the Church authorities enacted a Statute which definitely resolved the legal status of the Serbian Orthodox Church in the Austro-Hungarian Empire. In this period, the Viennese court and the Patriarchate of Constantinople regulated the legal position of the Serbian Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina by the 1880 Convention on the temporary solution of relations between the Serbian Orthodox Metropolitanates in Bosnia and Herzegovina with the Patriarchate of Constantinople. The Convention caused a number of problems and conflicts, both in terms of relations between the church and the state as well as within the Serbian Orthodox Church. In the central part of the paper, the author describes the relations between higher order clergy (hierarchy) and church-school municipalities (national leaders and lower order clergy), and analyses certain problems in their relations. The author considers these problems from the aspect of canon law of the Orthodox Church, in order to show how the relations between the various structures and services in the Serbian Orthodox Church were organized in the new legal state and socio-political context.

Key words: *Serbian Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungarian Empire, church-school municipality, higher order clergy (hierarchy), church (canon) law.*